

Високоповажному Костеві Паньківському

щиро прихильний Автор

Микола Горинович, адвокат, вертався з суду додому. Був початок осені, саме той час, коли більша частина дерев є зелена і тільки деякі повбиралися в жовте й жовтогаряче вбрання і стояли мов у золотих шатах. Горинович дивився на їх, проходячи великим міським садом. Це був за малим гайок з могучими старими кленами й дубами. Якимсь чудом ми позоставалися тут, у самому осередкові великого міста, звитого тяжким повітрям, серед височенних будинків та зазваних у камінь вулиць. А проте сьогодні дихати було легше, ночі йшов дощ, по небу снувалися хмари, але ж дерева стояли чистенькі, повмивані, огидний міський пил прибило тим дощем, і чисте, вогке повітря якось м'яко вливалось свіжою живущою течією в груди. Горинович широко дихав і йшов помалу-малу, мов утомлений, та й так легко тут дихалося, що хотілося зостатися довше серед цих великих задуманих дерев, сісти й дивитися на їх довго і прислухатися, як вони стиха-стиха шепотять своїм, потемнілим од хмарного неба листом. Горинович любив дерева, любив їх спокійну пишну красу, і не постеріг, як зупинився й став дивитися.

— А що це ви так задивилися, колего? Красою природою впиваєтесь?

Це товариш, молодий адвокат, вийшовши трохи пізніше суду, наздогнав його.

Горинович трохи скривився: зараз ні до кого не хотілось озиватися.

— Ішов додому,— відказав, рушаючи знову,— та й спинився глянути на ці гарні дерева.

— От не можу, як ви, кохатися в цій мертвій природі! Що тут гарного? Ніякого руху: росте-зеленіє-жовтіє-чорніє, тоді знову: зеленіє-жовтіє-чорніє... одноманітно страшенно! Волю одно личко пікантної панночки за всі дерева на світі.

— Ну, певне! — засміявся Горинович, згадуючи, якої популярності зажив чепурненький адвокат серед панночок.— Але мені це подобається: тут краса і спокій... і певність, що за цією красою не ховається ніяка гидка таємниця, зрада, інтрига... А за вашими пікантними личками це дуже часто трапляється.

— Ах, ця ваша... теорія... Адже справді можна це за малим не теорією вашою назвати, бо так дуже уперто ви на це натискаєте...

— На що саме? — спитався Горинович.

— Та на вашу думку, що за цим гарним, часом блискучим виглядом, що їм до людей повернені люди, завсігди ховається якась гидка, часом злочинна таємниця.

— Не завжди,— відказав поважно Горинович,— а часто... частіше, ніж звичайно думають.

— Отож... Мені аж дивно: як ви можете бути на суді оборонцем, маючи такі думки? Як ви можете обороняти, коли скрізь бачите злочинні таємниці? Легше б уже бути вам прокурором!

Горинович усміхнувся.

— Навпаки! Саме ці мої думки й пособляють мені обороняти.

— Справді? А як же то?

— Коли так часто трапляються злочинні вчинки, не покарані тільки через те, що добре їх заховано, невідомі вони громадянству, дак хіба ж можна обвинувачувати того, хто здобуває кари собі тільки через те, що або він не вміє вчинку свого добре заховати, або вчинок випадком виявиться? Різнив би я з своїми поглядами, зробившись прокурором.

— Так? — промовив панок.— Хіба що!.. Ну, та ця ваша теорія мусила пособити вам зробитися славетним адвокатом.

— Ну, славетним!..— усміхнувся Горинович, прощаючись з товаришем на розі, бо тут мали розійтися.

Пішов тоді сам і вже швидше.

Властиво цей Торський трохи й правду сказав, називаючи Гориновича славетним адвокатом. Коли він ще й не був їм, то все ж стояв на порозі того принадного храму, де живе так звана слава. Ціла низка важких справ судових, у яких він уміло й потужно ставав оборонцем, вчинили його ім'я знаним геть поза межі того великого міста, де він працював. Умів користуватися у найдрібніших обставинах, щоб знайти в їх виправдання обвинуваченому і заплутати й збити їми з тропи прокурора, а надто ще й був видатним промовником. Тим по часописах його прізвище почало вже дедалі частіше траплятися з додатками: "наш відомий адвокат", "наш талановитий речник". Було це йому до любові, ще й несло путящий заробіток. Хоч не минуло йому ще тридцятьох п'ятьох років, убився вже в добрі достатки. Через те був вельми бажаним подружжям: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою

сміле обличчя, з високим лобом і темно-сірими променистими очима, трохи смутними. І в багатьох сім'ях батьки з матерями й дочки дуже та й дуже думали про його.

Та всі ті думки йшли в плин за водою.

Не сказати, щоб він цурався жіночого товариства. Навпаки, здавалося, що він залюбки бував серед його, хоч і не вельми часто, умів добре бавити розмовами панночок та паній і дуже їм подобався, але сам, здавалося, не вподобав досі ні однієї за всі ті п'ять років, що живе в цьому місті. Може бути, що саме через це кілька панночок та паній завсігди були більше або менше закохані в його, та ні одній не пощастило досі не то надіти йому на палець тієї маненької штучки, що блищить геть ліпше за те, символом чого вона є, а й просто похвастатися його ласкою... Що правда, озивалась, як звичайно в таких випадках, поголоска, ніби в Гориновича були якісь "історії", ніби не всі панії, яких він віта у своїй господі, приходили до його в справах адвокатських. Були ніби й такі, що їм щастило з Гориновичем більше, ніж іншим, та ніби його, палкі спершу, обійми дуже скоро ставали холодними і врешті замикалися зовсім на тяжкий жаль та гірке нарікання покривдженої тим прихильниці.

Не знати, скільки в цих оповіданнях було правди, бо ніхто нічого певного не міг сказати; правдою було тільки те, що Гориновичева постать, до всіх інших приваб, повита була ще й якимсь туманом принадної таємниці.

Чи знав про всі ці балачки Горинович, чи не знав,— певне тільки, що зовсім на їх не зважав. Жив рухливим моторним життям: працюючи в суді, давав іноді до журналів наукові розвідки з своєї спеціальності, а купивши кам'яницю, зробився одним з найдіяльніших членів земського та міського зборів, викликаючи своєю працею в їх запекле гавкання обскуної преси. Але на цю гавканину зважав ще менше, ніж на

залицяння місцевої жіноти. Горинович подзвонив коло своїх дверей.

Через гарно повбирані, закрашені коштовним малюванням світлиці пройшов до кабінету, обставленого чепурними полицями, повними книжок. На столі в себе знайшов принесену пошту. Передягся, вмився і, поки обід, переглянув її. Часопис, нова книга "Кіевской Старины", кілька пакетів з паперами задля його адвокатських справ,— ці кинув на вечерню і ще кілька листів. Покликали обідати, і він облишив її поки.

Обідав сам, ш досить просто і через те швидко вернувся до кабінету. Лігши на канапу, почав читати листи. Перші три трапились малоцікаві; останній був од його дядька, материного брата, старого чоловіка, члена повітової земської управи в невеличкому губернському місті на лівому боці Дніпра. Горинович колись жив у його, і вони часом озивались один до одного листами, хоч і не дуже цікавими. Тепер дядько писав про свою сім'ю, про нові негарні течії в земстві і про інше таке. Наприкінці додав:

"Випадком потрапив у одну справу. Розказую, бо знаєш цих людей. Певне, пам'ятаєш мою звичку завсігди блукати над річкою, дивитися на верби й на воду. Саме так блукав я на тому тижні у вівторок: було свято, дак замість управи, пішов уранці на свою прохідку. Проминув верби (згадуєш? — що над ярком), перейшов луку та й доходжу аж до коліна, що загинає в цьому місці річка. Пам'ятаєш, який тут низенький та порожній берег? Дивлюсь,— щось ніби чорніє на березі. Човен, думаю. Підходжу ближче,— не човен. Колода? Або ж ні! Ще підійшов і добре бачу — лежить людина, ногами на берег, а головою до води. Жінка, бачу; ноги в черевиках з-під мокрої сукні врились у пісок, а голова в воді: не зовсім у воді, бо мілко, а так водою її підмиває, і довге волосся розхвилювалося в воду,— так і в'ється. Підійшов ближче, і хто ж би то був?! Гламчевська, Юлія Петрівна!., і

мертва!.. Можеш собі в'явити, як я вразився!.. Було багато клопоту, слідство і таке інше, поки її поховано. Виявилося, що сама втопилася,— знайдено потім дома її листа: "Не можу далі, — мій гріх мене гнітить, не дає жити..." Мабуть, не знаєш про її життя після того, як ти виїхав. Через два роки по тому Гламчевський умер, а ще перед цим умер її син. Усе добро припало матері з дочкою, Юлії Петрівні з Ангеліною. Та щось невесело їм жити було. Ангеліна все не йшла заміж, а врешті таки пішла за Шрамченка,— такий собі, служить у контрольній палаті... Немолодий чоловік і дуже недобрий. Такий деспотичний, як і старий Гламчевський був. Ангелініне життя важке, і це, мабуть, убивало матір. Ця, кажуть, ще після твого од'їзду як прибита ходила і ніби комусь признавалася, що покарає її бог, і на їй, і на дітях... Воно так і сталося... Незабаром умер син, а там тяжке життя доччині,— почала вона страшенно журитися, жила сама собі; ні до кого не хотіла ходити, та й до неї мало хто ходив. Тільки їздила іноді в монастир, по церквах усе ходила. Та, мабуть, не пособляло. Жила собі замкнувшись, нудьгувала на самоті й не могла подужати тієї нудьги... Стрівав і Ангеліну після материної смерті, — така пригноблена".

Він дочитав, і рука з листом упала на канапу. Згадки, давні образи, минулі події вставали в його душі і проймали душу ще й досі гострим, ще й досі не затихлим боєм. Все, що вже минуло, все, що він силкувався забути і — здавалося — вже забув,— усе воно стало перед їм знову — як живе. День за днем, година за годиною переживав те, що вже раз було пережите, чув і бачив перед себе тих давніх людей, відчував давню радість і біль.

Вийшовши з київського університету, лишився на який час у Києві, сподіваючись адвокатського заробітку. Та через щось йому не щастило: клієнтів було мало, і він три роки дурно бився

й нічого не досяг. Щось не давало йому ходу, а що саме — не міг зрозуміти. Думав уже про Одес, коли несподівано відібрав листа від цього ж таки дядька. Старий писав, що в їх місті бракує добрих адвокатів, і питався, чому б він, Горинович, не приїхав туди? Певне, ліпше б йому тут велося, ніж у Києві.

Горинович замислився. Невеличкий губернський городок! Це, звісно, не Одес! Ну, а що йому досі дав великий Київ? Чи не буде таке ж і в Одесі? Чи не ліпше йому справді послухатися дядька?

І таки послухався.

Там справді бракувало добрих адвокатів, і три-чотири справи, щасливо скінчені, відразу висунули Гориновича наперед. З того часу забезпечений йому був добрий заробіток, і Горинович, звикши до великого міста, хоч трохи й нудився в сіренькому нерухливому городку, але з погляду заробітного не мав рації від добра шукати добра.

Жив трохи самотно: по клубах не бував зовсім, бо ненавидів карти, у гостях — зрідка. За це заробив прізвище "гордого". Але знав людей багато: в адвокатів широкі знайомості!

Так він прожив два роки, й на третьому трапилась йому голосна справа: інтелігентна жінка, чепурна і молода, всім відома, як дуже гарна людина, вбила свого чоловіка. Помалу-малу виявилась ціла драма: довідалися, як той, на погляд інтелігентний, чоловік (скінчив університета), розпалений страшенною, хоч і цілком безпідставною, невірою до жінки, не давав їй просвітку своїми причіпками, пильнував її вдень і вночі, не пускав з дому, мордував її всякими способами: бив, стягав у самій сорочці з ліжка й замикав — узимку — в холодну хижу й таке інше. Безщасна кілька разів нездужала тяжко, втікала до

матері, та він її відтіля забирав. Утекла тоді в іншу губернію і стала там за вчительку, та чоловік листом до земства заборонив жінці вчителювати, і вона мусила покинути школу. Вернулася додому і вбила його того ж дня, з того самого револьвера, з якого він попереду вже двічі стріляв на неї й раз навіть поранив трохи. Все це тепер виявилось, а попереду ледве чи хто й знав про це: безщасна терпіла мовчки й навіть сяким способом силкувалася заховати від людей своє ганебне становище вінчаної раби. З погляду — подружжя здавалося так собі, звичайне, і тільки трагічний його кінець виявив правду.

Горинович боронив у суді безщасну жінку. На цю справу насходилося стільки народу, що маленька судова зала ледве могла його містити. Найбільше було жінок. Горинович промовляв справді так гарно й сильно, як ще ніколи досі, і присяжні виправдали обвинувачену. Вийшовши після присуду Горинович і зали в коридор, зустрів чимало знайомих — вони поздоровляли його з гарною промовою та з щасливим послідком її, тискали руку. Саме в цю мить стала перед їм одна знайома панночка симпатична, хоч і занадто екзальтована людина, вхопивши його за руку, почала їх стискати, тремтячим голосом кажучи:

— Спасибі вам! Спасибі вам, гарний, розумний, добрий, що так оступаєтесь за безщасних жінок. Ліно! Ліно! — вхопила вона за руку свою подругу,— а чом же ти не дякуєш?

І притягла Ліну ближче. Горинович глянув і побачив перед себе високу струнку дівочу постать — і молоде чепурне обличчя, почервоніле від тієї несподіванки, яку їй учинила перед натовпу і перед незнайомим чоловіком подруга.

— Ольго, та ну бо! що ти робиш? — казала вона, зовсім збентежена.

— Не вигадуй! — не вгавала Ольга.— Я ж знаю дуже добре, як тобі сподобалась промова... Дозвольте вас познайомити: це моя подруга, Ліна Грамчевська, а це... ну, ти знаєш, то це! — промовила вона вже до подруги.

Горинович поклонився, вони подали одне одному руку.

— Дуже радий познайомитися і чути, що немудрі слова мої припали вам до вподоби,— промовив Горинович.

— Ну-ну, немудрі! Кажіть! Так говорить, що я аж заплакала! Лінка не плакала, бо вона нечувствenna, ні, вона гарна, тільки на сльози кріпка... Ви йдете вже з суду? Ну, так і ми вами.

І, щебечучи, Ольга тягла за собою подругу, і всі троє вишли з кам'яниці на вулицю. Ольга говорила не втихаючи, Ліна мовчала; Горинович зрідка відповідав балакучій дівчині, сам придивлявся до її подруги. Вона була чепурна: тонкий, прямий, делікатний ніс з ніжненькими ніздрями; прегарно вирисовані, хоч, може, трохи великі уста, трошечки важке, те гарне підборіддя. Лоб тепер ховався під солом'яним легеньким бриликом, та карі очі, променисті й ласкаві, так принадно часом осявали Гориновича коротким теплим поглядом з-під довгих вій. Вона йшла смілою легенькою ходою, трохи нахиливши наперед голову, і мовчала, іноді тільки озиваючись на Ольжине або Гориновичеве питання.

— Вже й дійшли... Я до тебе сьогодні йду, Ліно,— промовила Ольга, спиняючись перед великою гарною кам'яницею, а тоді додала до Гориновича: — Спасибі, що провели.

Подаючи Ліні на прощання руку, Горинович промовив:

— Дуже радий, що з вами познайомився... тільки...
простіть... я не знаю, як...

— Михайлівна! — пособила Ольга.— її звуть Ангеліною, та вона не любить свого ім'я і просить, щоб усі звали її Ліною. Так і звіть: Ліна Михайлівна.

Ліна всміхнулася злегка і, стиснувши Гориновичеві руку дужим, смілим стисканням, зникла в одчинених тим часом дверях.

Так познайомився Горинович з Ліною і незабаром почав ходити до Гламчевських. Старого Гламчевського Горинович знав і попереду, бо раз, що мав з їм невеличке діло, а друге — цього чоловіка скрізь у місті знано й поважано серед міського панства. Був це чоловік немолодий, служив довго в якійсь канцелярії, потім кілька років був міським "головою", а тепер жив без ніякої посади, відпочиваючи від клопоту,— чоловік був з достатком. Гориновичеві щось не подобалось у його обличчю, хоч на око було це зовсім звичайне і пристойне обличчя: просивий, лисий, з чепурно підстриженою бородою, був дуже поважний з себе і вельми звичайний та ввічливий з людьми. Тільки його маленькі очі, безколірні, холодні, надавали всьому його обличчю той вираз, що так не подобався адвокатові. Жінка ж його, Юлія Петрівна, значно молодша за чоловіка, мала саме такі гарні очі, як і в дочки, тільки що трохи вже пригаслі і надзвичайно смутні. Була дуже мовчазна, хоч і звичайна з гостями; Гориновичеві через щось здавалося завсігди, що це бліде, мов застигле в одному нерухомому виразі, обличчя ніколи не живив сміх; тільки легенький усміх ледве пробігав часом на її блідих стиснених устах; а очі лишалися й тоді такими смутними... ні, здавалося, тоді ще мов смутнішими. І вся її худорлява постать завсігди була якась мов чим пригнічена.

Гориновичеві здавалося, що пригнічував її саме той холодний погляд Гламчевського, що вона тремтіла перед цим безколірним тупим поглядом. Помалу-малу з усяких дрібниць, що не минали ока, звиклого до надзвичайної уважності адвоката, Горинович усе дужче й дужче розумів, що цей, такий ґречний у товаристві, пан повадився з жінкою цілком деспотичне, а та ледве сміла проти його словом озватися,— хоч на око все було як годиться.

Сім'я була невелика: oprіч Ліни, ще тільки син — студент з медичної академії. Чув ще Горинович за стару бабусю, господинину матір, та вона була сліпа й виходила з своєї світлиці дуже не часто чи й зовсім не виходила — принаймні Горинович досі ще ні разу її не бачив.

Певне, що не старі Гламчевські, та й не син їх (його Горинович мало й бачив) приваблювали молодого адвоката. Ліна — ось хто брав на себе всю його увагу, і через неї саму він бував у цій сім'ї, зовсім йому не цікавій. Досі ні одна дівчина не торкала йому серця так дуже, як ця — така чепурна й така багата на ту принадну жіночість, що непереможно вабить до себе мужчин і з якою жінка повинна на світ народитися, щоб її мати... І Гориновича так швидко захопила вона, що він, уже закоханим будши, почав розважати — що вона за людина, ця дівчина.

Горинович був саме тих літ, коли здоровий тілом і духом чоловік шукає собі подружжя і має якийсь ідеал дружини. І Горинович його мав.

Перше його вимагання було — краса. Ліна була не тільки чепурна, але гарна надзвичайно, мала вроду, достойну слова поета або фарб артиста. Але oprіч цього у Гориновича були ще деякі вимагання, і він виявляв їх трьома питаннями.

Чи добра вона?

Здається... Принаймні він ніколи не бачив, щоб вона з ким сварилася, щоб коли на кого гнівалася: завжди однаково спокійна, однаково ласкава. Певне — добра... у всякому разі — не зла.

Чи правдива?

Ніколи не помічав, щоб вона казала неправду, і очі в неї дивилися так ясно й щиро. І через те Горинович завжди впевняв себе, що вона дуже правдива. Сам не любив брехні і велико шанував щирість. Одного разу, проводячи її ввечері з гостей додому, сказав їй це й додав:

— А вам я йму віри в усьому, у найдрібніших дрібницях,— мені здається, що ви не можете сказати неправди. Адже так? І ви мені все по щирості кажете?

Обличчя її не бачив: було темно; але вона відказала певним прихильним голосом:

— Все. І я не люблю неправди.

— О, так! Я в тому певен був! — загомонів він, чомусь ізрадівши.— Бо я такий собі вдався: поки людині вірю — то вірю в усьому, без винятку; одному слову такої людини повірю дужче навіть тоді, коли б усі казали навпроти. Коли вірю, дак уже вірю. Та вже ж коли й піймаю ту людину хоч раз єдиний тільки на неправді — перестаю їй вірити зовсім, і що вище вона в мене стояла попереду, то нижче тепер упаде. Тоді ця людина про мене вже пропаща, її тоді про мене вже нема.

— Еге, це зрозуміло,— відповіла вона просто, а Горинович, вертаючись потім додому, аж сам собі дивувався; чого це він так ізрадів з її відмови і чого він так до неї говорив, ніби перестерігав, щоб вона не говорила неправди? Адже ж до таких пересторог він не має ніякої рації властивих?

Врешті, третє: чи вона розумна?

На диво, коло цього питання він найбільше морочився. Вивчившись у гімназії, вона мала таку-сяку початкову освіту; щось там читала, переважно белетристику; проте й кілька науково-популярних книжок, поширених тоді серед молодіжі,— от, подружки читали, хвалили, то й вона взяла. Це був її освітній капітал — дуже малий. Горинович дбав, щоб побільшити його, давав їй читати книжки, розмовляв з нею про читане. Щоправда, сама вона таких розмов ніколи не знімала,— все він починав. Говорив їй багато, вияснював, вона слухала добре, зрідка щось питалася. Надія Гориновича довідатися з цих розмов про її розум — не справдилася: вона ніколи не сказала ні одної нісенітниці,— так же й казала вона мало що, більше слухала. Гориновичеві здавалось, що вона просто боїться говорити про науку, письменство, бо сама не певна в собі, бачачи, що знає дуже мало. Це ще не доводить, що вона нерозумна, тільки що неспілива...

Це так міркував Горинович, під час спокійніший, вільніший од того почування, що обняло його до Ліни. Здебільшого ж просто впивався нею, її красою. Дивитися на неї, почувати її біля себе було йому безмірно любо.

"Чи таки ж може вона бути нерозумна!" — думав Горинович, дивлячись на її високий, чудово сформований лоб. І сказав їй якось:

— Який у вас гарний лоб!

— Справді? Чого це так — мені вже не раз казано, що в мене гарний лоб? — одказала Ліна.— Всі його хвалять.

Це не сподобалося Гориновичеві — перше, що в ній не сподобалося йому. Через віщо? Він завсігди був тієї думки, що красу треба скрізь, у всяких формах, шанувати й... хвалити. Та нащо ж вона сама?.. "Всі його хвалять!" Нерозумно.

Заспокоїв себе тим, що властиво ж це вельми невинна річ,— просто їй гарно було йому, найближчій до неї людині, розказати про те, як її хвалять.

Більше не сподобався йому другий випадок. Вона сфотографувалась і, даруючи йому свого портрета, спиталась: чи добрий?

— Еге, риси всі так,— одказав,— одного тільки нема – ваших очей.

— Як-то? — спиталася.

— Нема того проміння, що б'є з ваших очей і мов аж у душу засягає...

— А знаєте,— жваво перепинила вона,— мені й Липовський казав: "Чудові очі у вас, як глянете, то так і проймають!" І ще каже: "Не дивіться на мене так!".

Це вразило Гориновича. Липовський був чепурний дурень, і Горинович ніколи не думав, що Ліна могла дозволяти йому щось таке казати собі. Він гостро, за малим не гнівно, вияснив їй, як це негарно.

Вона вислухала покірно й сказала, мов прохала простити.

— Я така ще дурна! Іноді роблю щось і негарне, не знаючи до пуття, чи можна його робити, чи ні. Ви мене вчіть, розкажуйте мені, щоб я могла зробитися кращою.

Як можна було гніватися на цю ласкаву дитину, що прохала сама науки й направи? Ця відповідь цілком роззброїла Гориновича. І більше вже нічого підхожого в їх ніколи не було. Без ніякої перешкоди він міг упиватися її красою і заслухуватися її пісень. Вона добре співала. Сівши в куточок, він дивився на її обличчя, на руки, що бігали по клавішах, а круг його літали співучі звуки її любого дорогого голосу... Як він любив такі хвилини! Ще більше, ніж ті довгі проходки в величезному міському парку тільки вдвох із нею, під віттям старих ряснолистих дерев. Та плавання човном — то було найкраще, їдуть річкою кудись за місто, в веселому молодому товаристві, серед якого вони завсігди були вдвох, їдуть довго попід берегами, аж поки обернуть по квітчастій луці або серед невеликого гайка, скільки крику, пісень, руху, світу, пахощів і молодості; і серед усього цього — вона, його чудова, його дорога, його найкраща в світі Ліна... Вертаються додому пізно ввечері або вночі, не гребучи і пустивши човен за водою... Легенька хвиля ледве плеще об човен, місячне сяєво срібним пасмом лягає через усю річку... міниться й жахтить на дрібненьких хвильках... Хтось плеснув веслом, повернув човен, — він уїхав у те пасмо: з піднятого весла одна по одній падають, тремтячи й сяючи, блискучі краплі. Не видні досі в темряві обличчя стають видними, ніжно матовими, з м'якими, трохи невиразними рисами... На мить це, а далі знов усе зникає в темряві. Частина товариства співає, й далеко несуть хвилі чудову пісню... А вони, Ліна й він, сидять поруч, і він чує, як єднаються їх душі...

Так проминула весна, літо, надходила осінь.

"Чого ж я ще шукатиму? — думав собі Горинович.— Хіба ж я не знайшов, чого мені треба? Хіба моя повсякчасна мрія,— гармонія душі й тіла, щоб краса тіла єдналася з красою душі,— хіба вона не здійснилася тепер у цій дівчині? Чи не гарна ж вона, як зоря пишного ранку, чи не чиста ж, як краплина роси на білій лілеї? А цей спокій, ця добрість її — вони ж віщують йому ясне, спокійне, лагідне життя з нею вдвох! І чого ж іще дожидати, коли він її кохає, коли він жити без неї не хоче, ні, вже й не може?.."

І Горинович, і Ліна хотіли, щоб весілля було швидше. Та якісь там практичні перешкоди примусили старих Гламчевських одсунути його на місяць. І довелось подождати.

Поки минав цей місяць, Горинович силкувався якомога ліпше влаштувати кубельце задля їхнього життя вкупі. Найняв квартиру більшу, накупив меблів і всього, чого треба, щоб зробити з голих стін чепурне й принаadne гніздечко. Серед того клопоту час поминув досить швидко, і за тиждень мало вже бути весілля.

У неділю Горинович прийшов до Гламчевських, як звичайно, зранку. Старі ще вчора виїхали на два-три дні до Києва. Він — за якимись своїми справами, а вона — дещо покупити дочці. Ліна й собі замірилась була їхати, та трошки занедужала й лишилася дома. Сьогодні Горинович стрів її вже зовсім здоровою, тільки трохи блідішою, ніж звичайно.

Вона простягла до його руки, а він почав їх цілувати, думка про те, що ось-ось надходить день, коли він зіллється з нею в одну духовну гармонію, піднімала йому серце.

— Ліно! Ліно!., як гарно!... Швидше, швидше бути вдвох, тільки вдвох...

— Хочеш, щоб ми завжди були тільки вдвох?—
пошуткувала вона.

Він засміявся щасливим, радісним сміхом.

— Ба ні, моє ясне щастя! Тільки хочу, щоб ніхто не перешкоджав нам бути вдвох щоразу, як забажаємо. А жити треба серед людей. Щоб боротись і працювати. Боротись за кращі, ясніші ідеали, ніж ті, які панують тепер серед людей. Працювати, щоб побачити ліпші, ясніші дні.

Вони вже ходили вдвох по світлиці, він обнімав її за стан і казав:

— Адже ми будемо боротись і працювати? Правда? В цьому життя, без цього тільки сіреньке існування без мети. Тільки висока мета робить життя розумним і щасливим. І ми підемо до неї, правда?

Вона слухала його й казала: "Еге, правда!.. Ти мій коханий... Правда!.." А він, щасливий і зворушений, з піднесеними почуваннями, все говорив до неї про те, чим палала й сяла тепер його душа, дивлячись у високості...

Вони сіли в куточку — там, де стояло кілька пишних гіллястих олеандр та фікусів. Жартуючи, вони звали це "своїм садом" і любили в йому "ховатися". І тепер сіли там на маленькій канапі, притулившись одне до одного; вони стихли, очі їм заплющились, їх голови схилились одна до однієї. І ледве Горинович почув, як до його доторкнулось це кохане чоло людини, кращої й чистішої за яку він не стрівав на світі, відразу його обняло могутнє й страшне почування — мов зникає все навкруги його, мов немає ні цього будинку, ні людей, що живуть у йому, що живуть у всьому цьому місті, мов нема нічого,—

тільки їх двоє: Ліна й він... І в їх двох з'єдналося все — увесь світ широкий і глибокий... Почування обнімало його, підносило вище й вище, примушувало напружуватись усю його істоту... він чув, що далі так уже не може бути, що це мусить якимось, чимсь перепинитися.

Відразу Горинович почув у світлиці якесь тихе-тихе шамотіння, мов хтось ізлегка йшов, ледве ступаючи. Розплющив очі й закам'янів. Навпроти його, там, у другому кінці світлиці, де були двері, стояла якась страшна істота і робила щось надзвичайне. Випроставшись рівно, вона простягала наперед свої руки, кощаві руки зсохлого кістяка, і держачи їх долонями вниз, якимось перебирала в повітрі пальцями. Перед очима в Гориновича ворушились довгі, закан-дзюблені, як кігті в хижого птаха, нігті; обголені по лікті руки трусилились... вище ліктів брудними клаптями звисало щось,— воно колись було одежею... Голова держалася високо на бридко тонкій худій шиї, а блідо-земляного кольору обличчя, ці кістки, обтягнені шкурою, було б обличчям викопаного з землі трупу, коли б не ті широко розплющені нерухомі очі... Біле довге волосся жіноче поплутаними нечистими пасмами падало на плечі, ледве прикриті чорним дрантям. Це дрантя висіло навкруги стану, б'ючись огидно-брудними торочками об страшно худі босі ноги.

Вона йшла наперед, стиха й обережно ступаючи, і все мацала в повітрі руками, ворушила пальцями. Між Гориновичем і нею стояв стіл, а біля його канапа й крісла. Вона дійшла до їх, її ліва рука торкнулась до одного. Вона спинилася й почала обмацувати. Горинович зрозумів, що вона сліпа. В цю мить Ліна розплющила очі й скрикнула стиха.

— Хто тут? — хрипким пригніченим голосом спитала сліпа, перестаючи обмацувати меблі.

Цей голос мов очутив Гориновича.

"Мабуть, якась старчиха",— подумав собі і, покинувши Ліну на канапі, підійшов ближче до дивної гості.

— Чого вам? — спитався.

— Хто зо мною говорить? — спитала вона, не відповідаючи.

— Та чого вам треба в чужій господі? — сказав Горинович.

— Не в чужій... у своїй,— сказала сліпа.— Моя господа... одняв її в мене...

— Хто відняв? — питав Горинович, нічого не розуміючи.

— Зять мій... Гламчевський.

І відразу Горинович зрозумів, що це мусить бути та сліпа бабуса, Гламчевської мати, що ніколи не виходила з своєї світлиці.

А вона казала далі:

— Ви чужий? Правда?.. Поможіть... коли бога в серці маєте... Бог вам заплатить?.. Обрятуйте мене!..

І вона благаючи простягла руки в той бік, відкіля чула його голос.

Гориновичеві почало здаватися, що вона божевільна. Він повернувся до Ліни, хотів спитатися, що це, що тут треба робити. Ліна сиділа на канапі, якось прищулившись, зобгавшись, зціпивши руки, біла, як стіна. Він хотів кинутися до неї, але в цю мить сліпа досягла до його, вхопилася кощавими

пальцями йому за руку й казала далі хрипким голосом, раз у раз уриваючись, мов їй важко було знаходити слова:

— Зять пограбував... усе моє... все... і дом, і земля, і гроші... а він одняв...

— Як одняв? — спитав Горинович, силкуючися зрозуміти, що це діється перед їм.

— Жила з дочкою... Умерла дочка... Коли б не вмерла.— прийшла б... Десять років не чула її... І Ліна... дівчина... онука... всі повмирали... Ні, не повмирали...— казала Параска,— живі... А до мене — ніхто... Десять років... Відколи відняв... Сліпа не бачить... Каже: окладний лист із земства... Підпишіть... Отак і тут... Я не бачу... Я підписала... А то не складний лист, то документ... на все... щоб йому все... Забрав, мене замкнув... Щоб нікому не сказала... І ніхто, ніхто не... як це?.. не одвідав... десять років... Боже!.. За що? Десять років!.. ніхто!.. Рятуйте! Ви чужий... Ви чужий... у вас серце... у моїх дітей нема. Рятуйте!..

Вона крикнула й захиталась. Горинович підхопив її, більше доніс, ніж довів, до великої канапи і положив на її, підсунувши під голову подушку.

Підвівшись, побачив у дверях наймичку.

— Лікаря! — скрикнув.— Лікаря швидше! Наймичка вибігла.

Горинович нахилився над сліпою. Вона здригнулася кілька разів і стихла. Горинович притулив руку їй до серця,— воно не билось. Вона вмерла, витративши всю силу на останній вибух.

Тоді Горинович повернувся до Ліни. Вона вже стояла бліда, прибита. Перед його поглядом вона спустила очі і стала

нерухомо. Горинович затремтів од страшного холоду, але перемігся.

— Правда? — спитався він і сам злякався свого дивного голосу.

— Я... я не знаю... Я була тоді ще малою,— відказала, ледве говорячи, Ліна.— Батько тільки Параску пускав... Завсігди замикав... Я не могла...

— Та ви ж прохали, вмовляли, благали батька, щоб він випустив, не мучив?.. Кажіть же!

— Еге... я... еге...

— Неправда! Вона мовчала.

Він рвонув її за руку і притяг до мертвої.

На єдвабній, шитій шовком подушці спочивала страшна голова людини, що сталася трупом давно, ще перед десятьма роками; брудне дрантя, брудні кощаві ноги лежали на пишному червоному оксамиті.

— Сиділи на цій її канапі, жили в її будинкові, закрашали себе цими золотими цяцками, за її гроші добутими, їли й пили сласно, а вона вмирала з голоду, замерзала в дранті! І ви мовчали? Та кажіть же!.. Кажіть же щось!.. Виправдуйтеся!..

Вона стояла перед ним і тремтіла.

А Горинович почував, що ще мить, і він зробить щось дике, щось нелюдське — вдарить її, уб'є цю зрадливу гадину, що

могла спокійно спати в одній господі з закатованою мученицею,
жити з її мук і сміла казати слово: люблю.

Він чув, як огонь обнімає йому голову, груди...

Він кинувся з хати, щоб утекти від такої... щоб не бачити її!..

1901. м. Чернігів.